

ભગવાન શ્રી કુંદકુંદાચાર્યદેવ

દિગંબર જૈનાચાર્યોમાં “કુંદકુંદાચાર્ય”નું નામ સર્વોપરિ છે. મૂર્તિલેખો, શિલાલેખો, ગ્રન્થપ્રશસ્તિલેખો, તથા પૂર્વાચાર્યોના સંસ્કરણોમાં ભગવાન કુંદકુંદસ્વામીનું નામ અતિ શ્રદ્ધા સાથે લખેલું મળે છે.

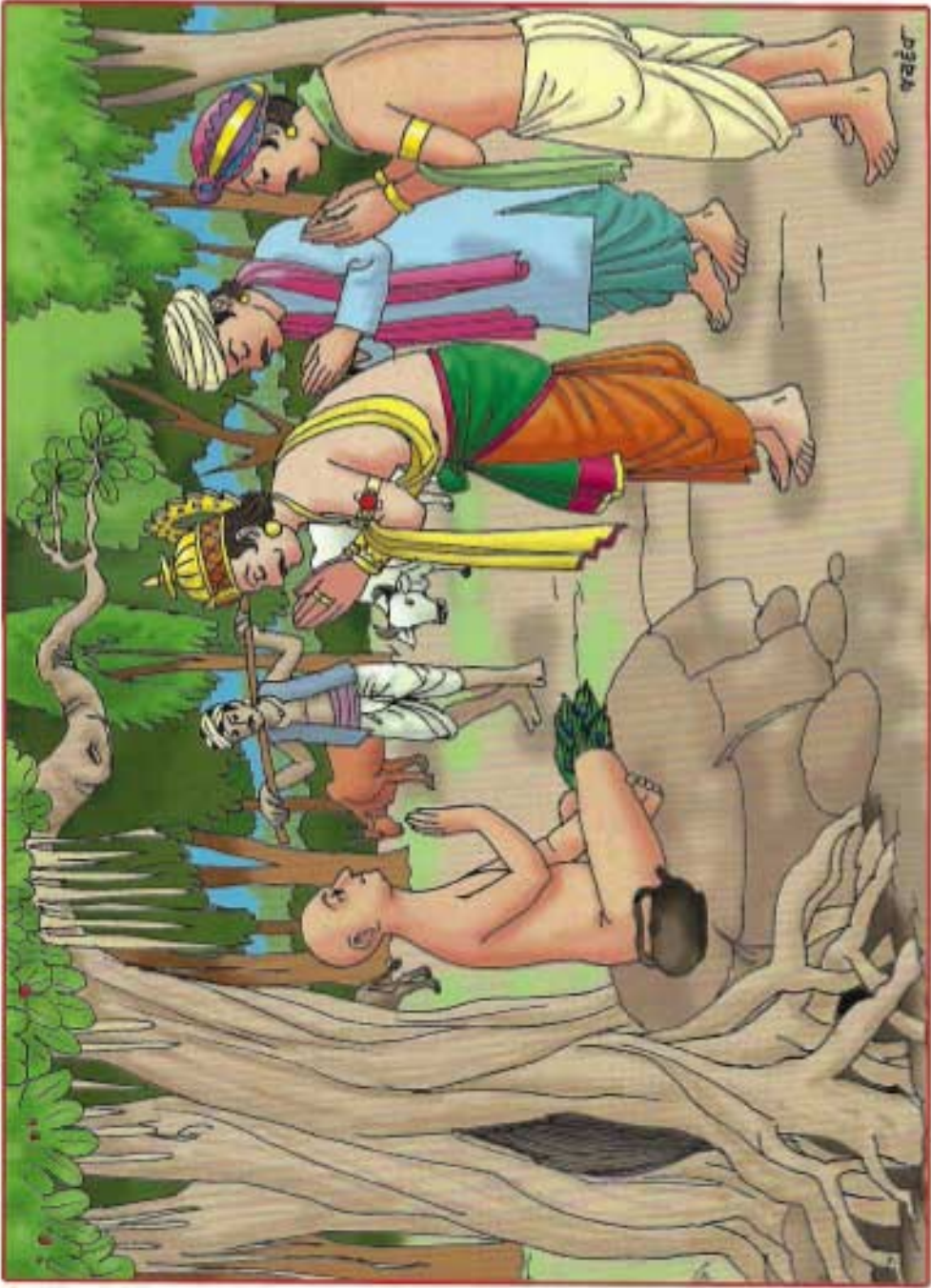
મંગલમ્ ભગવાન વીરો મંગલમ્ ગૌતમો ગણિ।
મંગલમ્ કુંદકુંદાર્યો જૈનધર્મોઽસ્તુ મંગલમ્॥

આ મંગલ પદ દ્વારા ભગવાન મહાવીર અને તેમના પ્રધાન ગણધર ગૌતમસ્વામી પછી કુંદકુંદસ્વામીને મંગલરૂપ કહ્યા છે. તેઓ કળિકાળ સર્વજ્ઞરૂપે પણ પ્રસિદ્ધ છે. તેમની પ્રશસ્તિમાં કવિવર વૃંદાવનદાસજી લખે છે કે —

હુ ન હૈં ન હોહિંગે મુનિંદ કુંદકુંદસે।

આ રીતે ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણ પછી કેવળી, શ્રુતકેવળી, અંગો અને પૂર્વોના જ્ઞાતા, અંગો અને પૂર્વોના એકદેશ જ્ઞાતા—એવા અનેકાનેક મહાન-મહાન આચાર્યવરો દિગંબર જૈન શાસનમાં થયા છે. તો પણ ગૌતમ ગણધર પછી બીજા કોઈ આચાર્યવરનું નામ ન લઈને કુંદકુંદાચાર્યનું નામ મંગલાચરણમાં લેવામાં આવે છે. તેનાથી સૂચિત થાય છે કે તેઓ ધર્મસ્તંભ સ્વરૂપ મહાન સમર્થ આચાર્યવર હતા. કેમકે આપે જ જિનશાસનના આધારશિલા સ્વરૂપ પરમામૃતમય અધ્યાત્મજ્ઞાનથી જિનશાસનને અક્ષુણ્ણતયા ટકાવી રાખ્યું છે, તે જ આપનો મહાન ઉપકાર છે. આપની પછીના આચાર્યોએ આપને “કલિકાલ સર્વજ્ઞ” પણે સ્વીકૃત કર્યા છે. વીર શાસનમાં શુદ્ધાત્માનુભૂતિ પ્રધાન મોક્ષમાર્ગ અને દ્રવ્યાનુયોગના પ્રધાન ગ્રંથો રચી તીર્થંકરદેવો દ્વારા પ્રરૂપિત ઉત્તમોત્તમ સિદ્ધાન્તોનો વિચ્છેદ થતાં આપે બચાવી લીધો છે, જેનાથી આ દુઃષમકાળમાં પણ મોક્ષમાર્ગને આપે અક્ષુણ્ણરૂપે ટકાવ્યો છે.

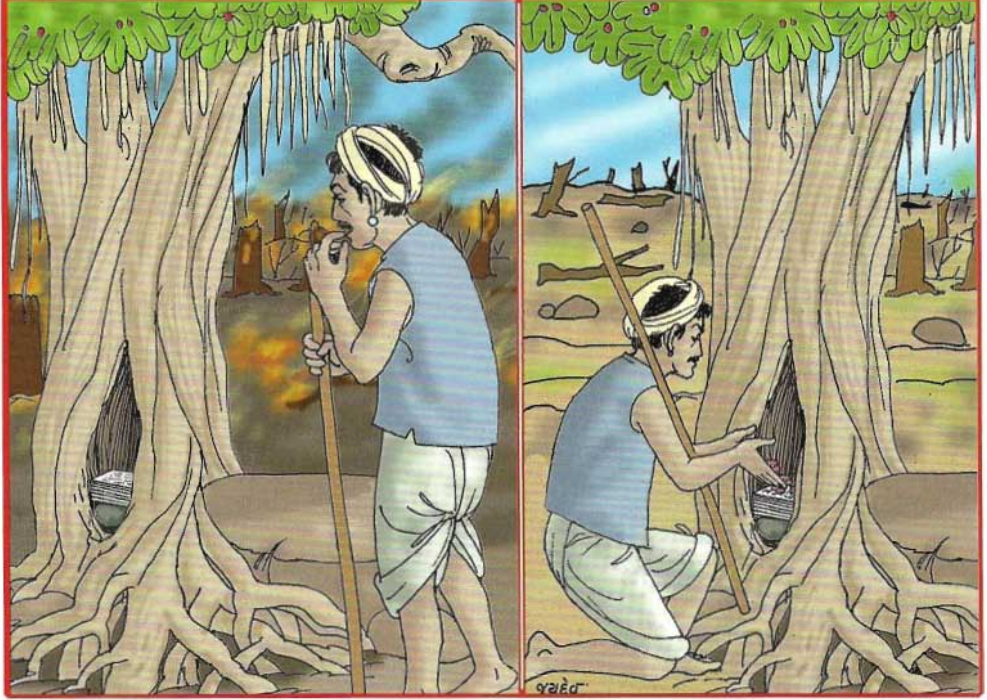
શ્રી કુંદકુંદાચાર્યદેવના વિષયમાં એક દંતકથા ચાલી આવે છે કે પૂર્વભવમાં એક શેઠને ત્યાં એક ગોવાળ રહેતો હતો. તે ગાયોને ચરાવવા લઈ જતો હતો. ગાયોને ચરાવતાં ચરાવતાં ત્યાં એક મુનિરાજને ધ્યાનમાં બેઠેલા જોયા. પહેલાં તો તેને લાગ્યું કે આ કોઈ દરિદ્રી છે. પરંતુ મુનિરાજના દર્શનાર્થે રાજા-મહારાજા અને શ્રેષ્ઠીવર્ગને આવતા દેખી તેને મુનિરાજમાં કોઈ અદ્ભુત મહાત્મ્ય લાગ્યું. તેથી તે દરરોજ ગાયો ચરતી હોય ત્યારે

એક મુનિરાજનાં રાજા તથા શ્રેષ્ઠી વડોરે દર્શન કરે છે તે સિદ્ધાન્તો ગોવાળિયો.

મુનિરાજના ચરણમાં બેસી જતો અને મુનિરાજની મુદ્રા ઘેંટા (મેંઢા)ની જેમ ટગટગ જોયા કરતો. તેને મુનિરાજની વીતરાગી મુદ્રા જોઈને અતિશય બહુમાન આવવા લાગ્યું. મુનિરાજ કાંઈક લખતા હતા તે જોઈને લખેલા તાડપત્ર વૃક્ષની કોટર(બખોલ)માં મૂકી આવતા, ગોવાળ દરરોજ કલાકો સુધી મુનિભગવંતને ઘણા ભાવથી આ રીતે નિરખ્યા કરતો હતો.

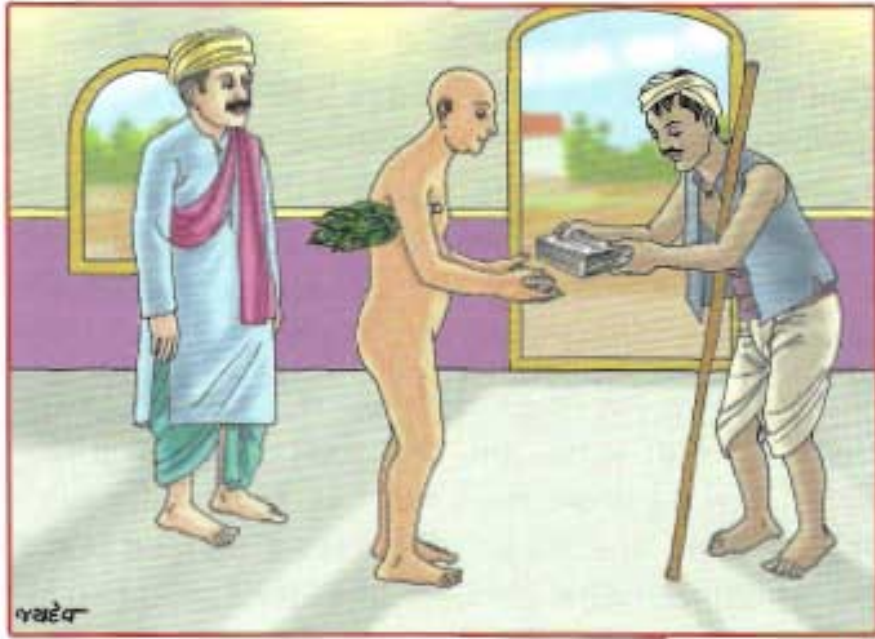
એક દિવસ તે જંગલમાં આગ લાગી. વૃક્ષ બધાં બળી ગયાં. અગ્નિ શાંત થઈ તો તે

મુનિરાજ જે વૃક્ષના નીચે ધ્યાન કરતા હતા તે વૃક્ષની બખોલમાં તાડપત્રો હોવાથી જંગલમાં આગ લાગવા છતાં તે વૃક્ષ સુરક્ષિત રહ્યું તેથી ગોવાળિયાએ તે તાડપત્રોને પુષ્પાંજલિ અર્પી.

તે જ વૃક્ષ પાસે આવ્યો જ્યાં તે મુનિરાજને દરરોજ જોયા કરતો હતો. તેણે આશ્ચર્યથી જોયું કે તે વૃક્ષને કાંઈ જ થયું નથી. વૃક્ષમાં રાખેલ તાડપત્રો ઉપર લખેલા પાનાઓ પણ સુરક્ષિત હતાં. તેને વાંચતાં આવડતું ન હતું, એટલે તેણે વિચાર્યું કે આ પાનાઓ કોઈ યોગ્ય વ્યક્તિને આપીશ. તે તાડપત્રોને બહુ શ્રદ્ધાભાવથી ઘરે લઈ ગયો અને ઘરના એક ગોખલામાં બહુ આદરથી પધરાવ્યા. દરરોજ તેની ભક્તિ, આરતી, પૂજા, અર્ચના વગેરે કરવા લાગ્યો.

એક દિવસ કોઈ મહામુનિરાજ શેઠના ઘરે આહાર હેતુ પધાર્યા. શેઠે મુનિ ભગવંતને નવધા ભક્તિપૂર્વક આહારદાન આપ્યું ત્યારબાદ મુનિરાજે શેઠને કાંઈક

૧૪૬૯૪

શેઠને ત્યાં મુનિરાજને આહારદાન પદ્ધત્ ગોવાળિયા દ્વારા મુનિરાજને તાડપત્ર અર્પણ પ્રયોજનભૂત તત્ત્વનો ઉપદેશ દીધો. તે સમયે ગોવાળ ત્યાં જ હતો. તેણે મુનિરાજનું આહારદાન ખૂબ શ્રદ્ધાપૂર્વક નિહાળ્યું ઉપદેશ સાંભળ્યો અને પોતાના ઘરમાં બિરાજિત તાડપત્રો લાવી મુનિભગવંતને આપ્યાં અને કહ્યું—‘ભગવન! હું તો આ વાંચી શકતો નથી પણ આપ વાંચી શકશો’ એમ કહી આખુંયે વૃત્તાંત કહ્યું.

આ પ્રમાણે મુનિરાજ તથા જિનવાણી પ્રતિ આદર, શ્રદ્ધાના ફળસ્વરૂપે તે ગોવાળ બીજા ભવમાં તે જ શેઠના ઘરે પુત્રરત્નરૂપે જન્મ્યો. તે ગોવાળ બીજા કોઈ નહીં પણ આપણા

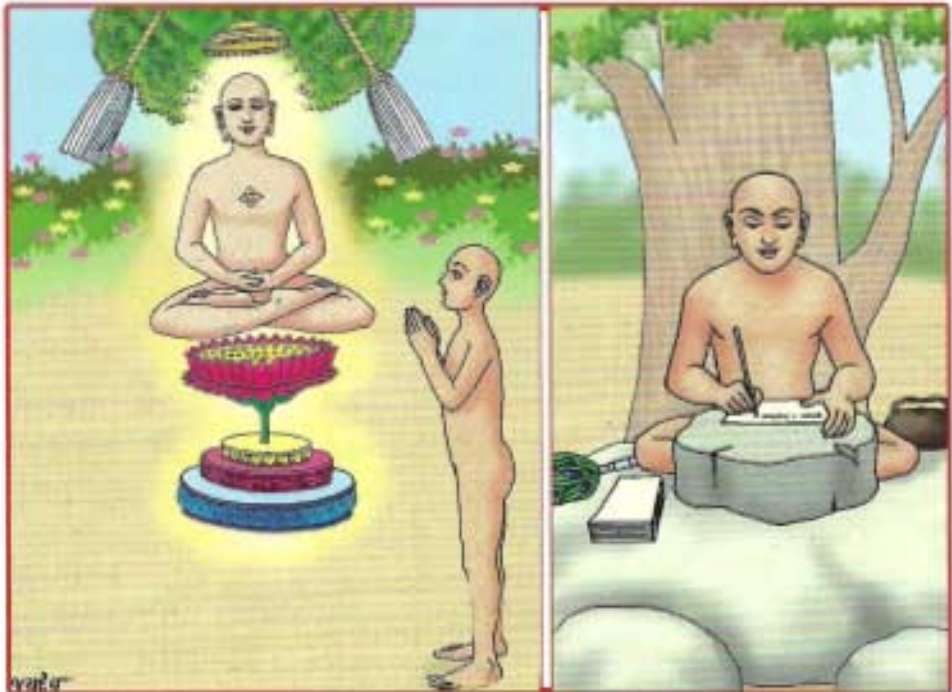
શેઠને ત્યાં બાળક(ગોવાળિયાનો છુવ)નો જન્મ.
(આ જ આપણા કુંદકુંદાચાર્ય શશે.)

મહાન આચાર્યવર કુંદકુંદાચાર્યદેવ હતા. પૂર્વભવમાં મુનિભગવંતની તથા જિનવાણીની શ્રદ્ધાભક્તિના ફળસ્વરૂપે તેમને શ્રુતની અપૂર્વ લબ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ હતી.

શ્રી કુંદકુંદસ્વામીની જયઘોષણાનું મુખ્યકારણ તેમના દ્વારા પ્રતિપાદિત વસ્તુતત્ત્વનું, વિશેષતયા આત્મતત્ત્વનું વિસ્તૃત વર્ણન છે. સ્વાનુભૂતિના સ્થંભ સમાન સમયસારાદિ ગ્રંથોમાં

તેમણે પરથી ભિન્ન તથા સ્વકીય ગુણ-પર્યાયોથી અભિન્ન આત્માનું જે વર્ણન કર્યું છે તે અન્યત્ર દુર્લભ છે. તેમણે તે ગ્રંથોમાં અધ્યાત્મધારારૂપ જે જ્ઞાનગંગાને પ્રવાહિત કરી છે તેના શીતળ અને પાવન પ્રવાહમાં અવગાહન કરી ભવભ્રમણથી ઢાકેલા મુમુક્ષુઓ શાન્ત શાંતિ પામે છે. તેમનાં શાસ્ત્રો, સાક્ષાત્ ગણધરદેવના વચન જેવાં જ પ્રમાણભૂત માનવામાં આવે છે. તેમના પછીના આચાર્યોએ પોતાનું કથન સિદ્ધ કરવા કુંદકુંદાચાર્યદેવના શાસ્ત્રોનું પ્રમાણ અનેક જગ્યાએ આપ્યું છે. જેથી તેમનું કથન નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય! તેમની પરંપરાના કહેવાવામાં ત્યાર પછીના આચાર્યો પોતાનું ગૌરવ અનુભવે છે.

શ્રી કુંદકુંદાચાર્યના વિષયમાં એક એવી કથા છે કે તેમને વિદેહક્ષેત્રસ્થ સીમંધર પ્રભુનો ઘણો જ વિરહ લાગ્યો હતો. આ સંદર્ભે સીમંધરપ્રભુની દિવ્યધ્વનિમાં 'સદ્ધર્મવૃદ્ધિરસ્તુ' આવ્યું હતું સભામાં લોકોને આશ્ચર્ય થયું કે આ સંધિહીન ધ્વનિ પરિષદમાં કેમ આવ્યો? તે સમયે ત્યાં બેઠેલ ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યદેવનો કોઈ પૂર્વનો મિત્રદેવ ભરતમાં આવ્યો તથા મદ્રાસથી ૮૦ માઈલ દૂર પોન્નૂર પર્વત છે ત્યાં ધ્યાનમાં બેઠેલા ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યદેવને સીમંધરસ્વામીના સમવસરણમાં લઈ ગયો .

શ્રી કુંદકુંદાચાર્યદેવનું વિદેહમાં સીમંધરસ્વામીના સમવસરણમાં ગમન તથા ત્યાંથી આવી સમયસારાદિ ગ્રંથોની રચના

અન્ય સ્થળે એવું પણ આવે છે કે પુણ્ય અને પવિત્રતાથી સમૃદ્ધ એવા ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યદેવને પ્રગટેલ આકાશગામિની ઋદ્ધિથી તેઓશ્રી સીમંધર ભગવાનના સમવસરણમાં ગયા હતા. ચક્રવર્તી વિસ્મયતાથી ભગવાનને પૂછે છે કે ‘હે નાથ! નાનકડા દેહયુક્ત આ દિગમ્બર મુનિરાજ ‘કોણ છે?’ લોકો તેમને જોઈ જ રહ્યા હતા. તે સમયે પ્રભુની ધ્વનિમાં આવ્યું કે ‘તેઓ ભરતક્ષેત્રના સમર્થ આચાર્ય છે.’ એવું સાંભળી જયઘોષ સાથે નગરમાં ઉત્સવ થયો. પ્રભુના શ્રીમુખેથી વિનિર્ગત દિવ્યધ્વનિ એક અઠવાડિયું શ્રવણ કરીને શુદ્ધાત્મતત્ત્વ વગેરે સારભૂત અર્થોને ગ્રહણ તથા અવધારણ કરીને તેઓ ભરતમાં પાછા આવ્યા. ત્યાં શ્રવણ કરેલ ધ્વનિની ખુમારીમાં આપે પ્રવચનસાર વગેરે ગ્રંથોમાં તે સારભૂત તત્ત્વોને ઠાંસી-ઠાંસીને ભવ્યો માટે ભરી દીધાં. આવું ભગવાન જયસેનાચાર્યદેવે પણ તેમની ટીકામાં લખ્યું છે.

આચાર્ય શુભચંદ્રજીએ ગુર્વાવલિના અંતે લખ્યું છે કે શ્રી કુંદકુંદાચાર્યદેવે ઉજ્યંતગિરિ ઉપર સ્થિત પાષાણ નિર્મિત સરસ્વતીની મૂર્તિને વાચાળ કરી દીધી હતી. જેથી તેમના ગચ્છનું નામ સારસ્વત અર્થાત્ સરસ્વતીગચ્છ પડ્યું હતું. ચાર આંગળ ઉપર આકાશગમનની ઋદ્ધિ તેમને પ્રાપ્ત હતી એવું શિલાલેખો વગેરેમાં પણ આવે છે.

ભગવાન જયસેનાચાર્યદેવાનુસાર આપ કુમારનંદિ સિદ્ધાન્તિદેવના શિષ્ય હતા. તેના પરથી તેમ પણ લાગે છે કે કુમારનંદિ તેમના વિદ્યાગુરુ-દીક્ષા ગુરુ હોય અને ભગવાન જિનચંદ્રસ્વામીએ તેમને આચાર્યપદવીથી સુશોભિત કર્યા હોય.

પદ્મનંદી આચાર્ય, કુંદકુંદાચાર્ય, એલાચાર્ય, વક્રગ્રીવાચાર્ય અને ગૃહપિચ્છાચાર્ય આ પાંચ નામોથી તેઓ પ્રસિદ્ધ હતા. આચાર્ય પદ્મનંદિને કુંદકુંદપુરના બતાવ્યા છે. શ્રવણખેલગોલાના કેટલાયે શિલાલેખોમાં આપનું ‘કોન્ડકુન્દ’ નામ લખેલ છે. ઘુંટકલ રેલ્વે સ્ટેશનથી દક્ષિણ તરફ લગભગ આઠ કિલોમીટરે એક કોનકુંડળ નામનું સ્થાન છે. જે અનંતપુર જિલ્લાના ગુટી તાલુકામાં સ્થિત છે. શિલાલેખોમાં તેમનું પ્રાચીન નામ “કોણડકુંદે” મળે છે. ત્યાંના લોકો તેમને આજે પણ ‘કોડકુંદી’ કહે છે. સંભવ છે કે કુંદકુંદાચાર્યનું આ જન્મસ્થાન હોય. આથી જ તેમનું નામ ‘કુંદકુંદ’રૂપે પ્રસિદ્ધ છે. ‘પદ્મનંદી’ તેમનું દીક્ષાનું નામ છે. શ્રી કુંદકુંદાચાર્યદેવ વિદેહક્ષેત્રમાં ઈલાયચી જેવા નાના લાગતા હતા, તેથી તેમને લોકો એલાચાર્ય પણ કહેવા લાગ્યા. કહેવાય છે કે શાસ્ત્ર લખતી વખતે આપની ગ્રીવા સહેજ વાંકી થઈ ગઈ હતી તેથી લોકો તેમને વક્રગ્રીવાચાર્ય પણ કહેતા હતા તથા એમ પણ આવે છે કે આપની મોરપીંછી વિદેહક્ષેત્ર જતાં/આવતાં સમયે પડી જવાથી આપે ગૃહપીંછોની પીંછી અંગીકાર કરી હતી તેથી આપને લોકો ગૃહ પિચ્છાચાર્ય તરીકે પણ ઓળખવા લાગ્યા.

ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યદેવ શક સંવતની ૧લી શતાબ્દીના વિદ્વાન હતા. આપનો ગિરનાર સિદ્ધક્ષેત્ર પર શ્વેતામ્બર સાધુઓ સાથે વાદ થયો હતો. જેમાં આપે દિગમ્બર જિનધર્મને પ્રાચીન અને સત્ય સિદ્ધ કર્યો હતો.

દિગમ્બર જૈન ગ્રંથોમાં ભગવાન કુંદકુંદાચાર્ય રચિત ગ્રંથો પોતાનો જુદો જ પ્રભાવ ધરાવે છે. તેમની વર્ણન શૈલી પણ એવા પ્રકારની છે કે પાઠક તેનાથી વસ્તુસ્વરૂપ, આત્માનું સ્વરૂપ અને આત્માનુભવને ઘણી જ સરળતાથી ગમ્ય કરી લે છે. વ્યર્થના વિસ્તારથી રહિત તોળી-તોળીને મૂકેલ શબ્દોમાં વાતને મૂકવી—તે આ ગ્રંથોની વિશેષતા છે. ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યની વાણી સીધી હૃદય ઉપર અસર કરે છે. નિમ્નલિખિત ગ્રંથો ભગવાન કુંદકુંદાચાર્ય દ્વારા રચિત નિર્વિવાદરૂપથી માનવામાં આવે છે અને જૈન સમાજમાં તેનું સર્વોપરિ સ્થાન છે.

૧. સમયસાર, ૨. પ્રવચનસાર, ૩. નિયમસાર, ૪. પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ, ૫. દર્શનપાહુડ, ૬. સૂત્રપાહુડ, ૭. ચારિત્રપાહુડ, ૮. બોધપાહુડ, ૯. ભાવપાહુડ, ૧૦. મોક્ષપાહુડ, ૧૧. લિંગ પાહુડ, ૧૨. શીલપાહુડ વગેરે ૮૪ પાહુડો ઉપરાંત ૧૩. બારસ અણુવેકખા, ૧૪. ભક્તિસંગ્રહ ૧૫. ૧૨૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ પરિકર્મ (ષટ્પંડામગ) ટીકા તથા ૧૬. રચણસાર ગ્રંથ પણ તેમનો માનવામાં આવે છે.

ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યદેવે ૧૧ વર્ષની ઉંમરે ભગવતી જિનદીક્ષા લીધી હતી. ૩૩ વર્ષ પછી શક સંવત ૪૯ (ઈ.સ. ૧૨૭)ના માગસર વદ ૮ના દિવસે જિનચન્દ્રસ્વામી આચાર્યદેવે ચતુર્વિધસંઘની ઉપસ્થિતિમાં તેમણે આચાર્યપદવીથી અનુગૃહિત કર્યા હતા. પશ્ચાત્ તેઓશ્રી ૫૧ વર્ષ ૧૦ મહિના સુધી વિરાજિત રહ્યા. આપનું કુલ આયુષ્ય ૯૫ વર્ષ, ૧૦ માસ અને ૧૫ દિવસનું હતું.

વિદેહક્ષેત્રમાં સાક્ષાત્ કુંદકુંદાચાર્યના દર્શન કરવાવાળા રાજપુત્ર ફતેહમંદકુમાર ભરતમાં જન્મેલા પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામી ઉપર આપના સમયસાર શાસ્ત્રની એવી તો અસર થઈ કે સમયસાર મળવાના ટૂંક સમયમાં તેમણે નિર્મળ આત્માનુભૂતિ પ્રાપ્ત કરી લીધી. એટલું જ નહીં, આપના ગ્રંથો ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીએ કરેલ પ્રવચનોની અદ્ભુત અસરથી સમગ્ર ભારતવર્ષમાં આખોય જૈન સમાજ યદ્કિંચિત્ પોતાના પુરુષાર્થાનુસાર આત્મહિતમાં રુચિવંત બની રહ્યો છે. ભગવાન કુંદકુંદેવના ધર્મતીર્થને કહાનગુરુએ આ કાળમાં ચેતનવંત કર્યું તેથી એ તેઓશ્રીનો ઉપકાર છે.

એવા મહાસમર્થ ભાવલિંગનું તાદેશ સ્વરૂપ એવા ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યદેવને કોટિ-કોટિ વંદન.